ВЕРБОВІ КОТИКИ

Якось враз потепліло, потепліло, а Горинь набрякла і скинула кригу. Ринула вода берегами, городи затоплює, клекоче, плюскотить, у піняві вся.

Люди з крутогору дивляться — не надивляться: просторінь така, що дух перехоплює. Тільки де-де по заплаві синіють вершечки вільх.

Кроків за кілька від сухої коси визирає з води вербовий кущик. Невеличкий такий, а на ньому — котики. Пухнастенькі, жовтаво-зеленаві. Ніби табунець гусеняток примостився спочити на тонких галузках. І такі вони лагідні та безпомічні! Здається, де вже їм, беззахисним, утриматись на хисткому сідалі серед піняви і клекотіння!

Коли це знайшовся сміливець: роззувся, підкачав холоші, цьоп-цьоп по воді — обламав вербичку. Жодного котика не лишив.

І чомусь раптом здалося, що довкола стало порожньо-порожньо…

ЧИСТОТА

Від старезного моху дубові цямрини зелені, аж темні. Зате джерельний живчик вибрикує, мов молоде козеня. І сусіди — жовтці та осоки — зіп'ялися навшпиньки: заглядають, як він витанцьовує.

— Тату, — запитує Інна, — а хто в криницю воду наливає?

— Із землі, — відповідаю, — сама натікає.

— А чого ж тоді вона не брудна?

Намагаюсь пояснити:

— Усе, що із землі народжується, завжди чисте. Он біля криниці у траві незабудки — бачиш, які голубі?

— Угу… — киває Інна.

А через хвилину вже показує:

— Глянь, сьогодні небо теж із землі народилося…

І криниця, і донька навперебій розсипають свій сміх по некошених травах.

ЛА-ТА-ТА!

По доріжці, по даху, по бузку безлистому: "Ла-та-та! Ла-та-та!"

Дощ.

Перший весняний дощ.

Вийшов на ганок дід Іван — задивився, долоню підставив. Цвірінькають горобці — задоволені.

Травичка біля доріжки вмилась, зазеленіла.

"Ла-та-та! Ла-та-та!"

По доріжці, по даху, по бузку безлистому..

І все довкруг захоплено плеще в долоні: "Ла-та-та!.."

ХТО НАЙПРИМІТНІШИЙ

Тільки-но сонце весняно плюснулось на широкий вигін, що за селом, а мати-й-мачуха вже й затеплила свої жовті ліхтарики. І стала найпримітнішою на вигоні.

Потім кропива, сердито розпихаючи пріле бадиляччя, кущисто погнала вгору. І вже найпримітнішою на вигоні стала вона.

Згодом зазолотіли кульбаби, і всім здалося, що на вигоні тільки вони і ростуть.

А ще потім вибуяв свічкастий коров’як. І було його видно здалеку.

За такими вдатними сусідами куценькому споришеві ніяк і показатися. Та він і не пнеться. Примостився там, де вже інші рости не захотіли, та й кучерявиться тихенько при самій землі.

Але саме до споришу тягнуться влітку корови, обминаючи його квітчастих сусідів. Саме за ним нишпорять вівці і кози. Цю травку-муравку і кури пощипують, і гуси поскубують. А восени поласувати споришевими зернятками-горішками злітаються цілі зграї дикого птаства — від шалапутних горобців до відлюдкуватих тетеруків.

От і розберись, хто найпримітніший на вигоні.

УСІХ ПРИГОЩАЄ

Дятел підлетів до молодого клена: "Тук! Тук! Тук!.."

Не годиться полохати птаху, зайняту своїми пташиними клопотами. І я стою, чекаю, поки вона перелетить на інше дерево.

А дятел не поспішає — продовбав кору і ласує кленовим соком. Бач, який, знає, що кленовий сік не гірший од березового.

Нарешті полетів. Та тієї ж миті де не візьмись два горобці. Вовтузяться біля клена, по черзі п’ють сік, задоволено цьвірінькають — дякують дятлові, що пригостив.

Настала й моя черга. Відламав я галузку, встромив її у дірочку, що дятел продовбав. Сік по галузці кап, кап, кап…

Пробую на язик — солодкий!

Навесні дятел щедрий, усіх пригощає.

ЯБЛУНЯ

Сьогодні йду — а вона зацвіла…

…Як на місці дерев’яної дядькової хати почали зводити з білої цегли великий багатоповерховий дім, яблуня стала всім на заваді. Водії бурчали, що об’їжджати її щоразу треба, кранівники — що незручно через неї переносити піддони, а зі слів виконроба виходило, що яблуня взагалі не дає належного простору для роботи.

Перепадало яблуні від усіх. Могутній грузовик зачепив її бортом і відчахнув гілку. Кран черкнув піддоном по верхівці, і та знівечено обвисла. Виконроб розпорядився вирвати дерево з коренем. Але бульдозерний трос не витримав — тріснув, тільки глибоко в’ївся в стовбур і вирвав кусень кори аж до білого.

У домі вже оселилися новосели. Але за клопотами ні в кого не знаходилося часу підрізати яблуню, замастити рани. Чи, може, здалося людям, що з неї вже все одно нічого не буде.

А вона взяла та й зацвіла. І рясно-прерясно, ніби рожеву хустку пов’язала.

Ось у кого повчитись би щедроти і приязні!

ЧУДНІ

Подумалось: гуси погубили пір’я — а то маргаритки.

По всьому лузі біліють.

Подумалось, чудні ці маргаритки: уже й трава вибуріла, уже сніжинки пролітають, а вони заповзялися цвісти.

Подумалось тоді, пізньої осені…

…Щойно схлинула весняна повінь. Бреду калюжистим лугом до річки, аж зирк — маргаритки… Цвітуть!

Подумалось, чудні ці маргаритки: ще на всій-усій заплаві нічого й не проклюнулось, а вони біліють.

Подумалось, як добре, що в на світі чудні квітки — маргаритки!

ДОБРЕ ДІЛО

Того дня ми стільки всього набачилися! Бо була весна, ліс прибрався, мов на оглядини. Мерехтіло в очах від розмаю квітів, приємно поморочилася голова від запахущого молодого листя, від пташиного пересвисту. У той день трапилася і ця зовсім незначна пригода. Як переходили видолинок, Інну щось шарпнуло за ногу. Глянули — а нога в сильці.

Було сильце із тонкої линви. Років п’ять чи й більше тому якийсь браконьєр поставив його на заячій стежині, примотавши кінцем до дубка. Хтозна, чи потрапило коли в нього необачне звірятко, а от дубкові вийшла від того велика шкода: линва глибоко врізалась у стовбурець і не давала деревцю рости.

Ми трохи поморочилися, але таки розмотали заплуту і пожбурили іржаву линву на дно ярка.

От і вся пригода. Здавалось би, давно пора їй забутися. А Інна ні-ні та й сьогодні ще:

— Пригадуєш, як дубка визволили?

А все тому, що ми тоді не просто провели в лісі хороший весняний день, а зробили хоч маленьке, але добре діло.

АНЕМОНА

Якось ніс я з весняного лісу букет квітів.

Була серед них і анемона: тонюсіньке стебельце, увінчане великим білим келихом-дзвінком. Такою ніжною, тендітною, беззахисно-боязкою здавалася ця квітка, що я увесь час боявся, чи ж донесу її додому.

А таки доніс. Поставив букет у вазу з водою, як і належить.

А тут — відрядження, повернувся аж через кілька днів. Поглянув на букет і очам не повірив: усі квітки зів’яли, пообтрушували пелюстки, тільки з тендітною анемоною нічого-нічогісінько не сталося — вона так само красувалась великим келихом-дзвінком і так само здавалась беззахисно-боязкою.

БЕЗОДНЯ

Можна під’їхати, тепер до села ходить автобус, але в таку духмяно-зелену теплінь чого гаяти час на зупинці?

Вирушив пішки. Знаю: спочатку йтиму полем, потім через перелісок, а далі попід горою, де кучерявиться густий ліщиновий пояс. В тіні ліщинника — джерело. Безодня. Споконвіку це джерело так називають. Вода в ньому непроглядно-синя, аж чорна.

Казали, ніби сюди впав з неба метеорит і це від нього утворилася безодня. А ми вірили, що звідси веде підземна протока аж до самого моря.

В дитинстві ми боялися безодні, сторонилися її. Якось моторошно робилося від її таємничої теміні. І галаслива наша ватага, завзято обносячи горіхи в ліщиннику, ніколи не всідалась на спочинок біля цього джерела.

…Поле… Перелісок… Гора…

А де ж ліщинник?! Під горою голо-голісінько…

Вже потім завважую: ні, тут зовсім не так уже й голо, на місці ліщинника тепер ряботять пагони кукурудзи.

Збоку біля стежки — калюжа, напівзакидана усяким ломаччям. По тоненькій цівочці, що звідтіля в’юниться, здогадуюсь: десь на її дні тліє живець джерельця.

Далі — знову кукурудзяні цибухи…

А де ж безодня?

Погляд мій ще раз зупиняється на жалюгідній калюжі. "Невже?!" — пронизує здогад.

А тоненький струмочок сочиться по сірій зморшкуватій землі, мов сльоза на старечій щоці…

ЩАСТЯ

— Знайшов! Щастя знайшов! Глянь, мамо, яка гарна п’ятірочка!..

Біжить хлоп’я через подвір’я, поспішає скоріше показати п'ятипелюсткове "щастячко", знайдене на квітучій бузковій гілці.

І стільки тієї радості в голосі хлоп’яти!

— Знайшов!..

Як, можливо, було і в його прадіда сто років тому.

Як, можливо, буде і в його правнука через сто років.

Для щастя іноді так небагато треба…

КРИЛА

Травинка гойдалася просто перед моїми очима. І поки я обідав, по ній аж двоє пройшлося.

Спочатку травинкою прочимчикувала чорна мураха. Ось вона дохопилася до вершечка, погойдалася, погойдалася — та й плюхнула додолу.

А потім на травинку повільно почало здиратися сонечко — червона в чорну цяточку крапля. На вершечку сонечко так погойдалося-погойдалось — та й… полетіло.

Що-то, коли є крила!

ЗАЦВІЛИ СОСНИ

Небо гуготіло, ревло, клекотало, біснувалося, сліпуче розверзало свої нетрі. А з тих нетрів падала водяна лавина, розплющувалась об асфальт, і вже на місці дороги неслася ціла річка, вся в піняві і ряботинні. Та ось потроху почало вщухати. Віддалилась громовиця, дощисько перейшов у дощ, дощ — у дощик, а там на пів-обрію здивовано вигнула брову райдуга. І тут раптом усі помітили на калюжах, на газонах, на асфальті жовту паволоку. Де вона взялася? Одні казали — сірка, інші — що десь у полі вихор підхопив купу міндобрива і розвіяв над містом.

А виявилося, що то гроза принесла з лісу сосновий пилок, щоб нагадати заклопотаним людям, що вже травень і зацвіли сосни.

ПРИЙОМНИЙ СИН

Біля осики з сонячного боку проріс дубок. Зеленаво примружився від тепла і потягнувся вгору.

Дерева в лісі тільки на перший погляд живуть в мирі та злагоді. Насправді ж вони постійно змагаються між собою за земельну ділянку, за повітряний простір, за світло. І яке відстане у змаганні — зачахне, пропаде. Такий лісовий закон.

Проте осика, всупереч лісовому закону, не похопилася виживати юного сусіда. Візерунчасті дубкові листки приємно лоскотали її біляву кору, ласкавили стовбур. І вона не тільки не противилася непрошеному

сусідству, а й почала турботливо затуляти малюка від холодних північних вітрів, наче прийомного сина.

Минали роки. Осика росла, росла та й виросла. Потім постаріла, одряхліла, гілляки сохнути стали, обламуватись. Такою і тепер стоїть. Її ровесниць уже давно вітровіння позвалювало додолу, уже й порохню від них мурахи розточили. А ця стоїть.

Бо поруч — молодий кучерявий дуб, прийомний син. Обхопив її двома одводинами, мов руками, під пахви і так тримає. Спробуй вітровінню повалити їх двох, коли в дуба сила так і буяє!

ДИХАВ ТРАВЕНЬ

Я так старався! Я добирав слово до слова, барву до барви — хотілося розповісти про цей зелений день, про цей молодий луг, про незабудку в осоці і рудого джмелика на незабудці. Була мить, коли здалося: схопив! І щось бентежне затіпалось в грудях. А товариш, з яким удвох рибалили, безцеремонно перервав мою розповідь:

— Тш-ш-ш!.. Ти чуєш? Травень дихає…

Бринів рудий джмелик на незабудці. Бринів молодий луг. Сміявся, вигравав, переливався міріадами іскорок, дихав до запаморочення п'янко і лоскітно зелений день.

І мені болем заболів безпомічний шурхіт паперу в руці.

БІЛЯ ВИТОКУ

Талі води своє відгомоніли, а весняні вітри підсушили поле, і зараз на дні вижолобка тільки золотиться мати-й-мачуха. І йти тут до того приємно, що я так і прошкую вижолобком, нікуди не звертаючи. А він непомітно стає все глибшим і глибшим, і з-під торішньої посірілої трави

починає все настійніше пробиватися зелень. А то враз усуціль зазеленіло, земля вкрилася пухнастою травою.

Коли це відчуваю — під ногами мокро. Еге, так і є: он у траві калюжка сріблиться, а там друга, третя. Біля горбочка, на якому буйно кошлатиться торішня трава і сухе будяччя, брижиться мерехтлива смужечка, мов жива. І хоч вона одразу ж губиться у візерунчастих жовтцях, та через кілька кроків жваво вигулькує знову, а ще далі уже дзеркалиться суцільною стрічечкою.

Я думав якраз про щось своє, і було вже пройшов без уваги далі, коли це зирк — а далеко попереду синіє знайома гора, а під горою біліють знайомі хати… Як же я одразу не здогадався: це ж тут починається наша річка Рудочка. І совісно стало: стільки річок бачив-перебачив, знаю, де бере початок Дніпро, Волга, а до витоку своєї рідної Рудочки оце тільки випадок привів.

Схиляю голову, вклоняюся; прости мені, річко…

Гущар пішов темний, ледь пролазний. І на крутосхилі глибочезного яру можна було втриматися, тільки вхопившись рукою за стовбур ліщини, грабочка чи ясенка.

Саме в такому незручному місці і перестріло нас вигонисте дрібнолисте зело з разками пурпурово-синіх квітів, схожих на горохові. Перестріло та й зупинило біля себе надовго. Бо було якраз тим, заради якого ми й вирушили сьогодні в мандрівку по Острозькому лісі.

Далі дертися гущаками не було потреби. І ми, знявши рюкзаки та вчепивши їх на грабових одводинах, сяк-так навкуцьки примощуємося біля дрібнолистого зела, розглядаємо його, балакаємо про своє.

Балакати є про що. Іван Михайлович хвалиться ще одним знайомством: бабуся із ближнього села, виявляється, ось цим зіллям

успішно лікує від жовтухи. Давно лікує, секрет від своєї матері перейняла. Не потаїлася, поділилася цим секретом і з Іваном Михайловичем.

Носаль гортає блокнот, відшукуючи потрібні записи.

А я згадую про недавні відвідини древнього Острозького замку, про те, як у вежі Мурованій за стінами триметрової товщини відчиняв ковані залізом двері колишньої князівської скарбниці, як на її крутих, вичовганих за довгі віки східцях екскурсовод розповідав мені билиці й небилиці давно відшумілих днів. Одна з розповідей екскурсовода теж стосувалася саме цього зілля. Вірніше, стосувалася таємничої історії його виникнення.

…Липнева ніч коротка, таж треба було встигнути. І вони батожили коней, хоч ті й так були вже в милі, надсилу з крутогору на крутогір тягнучи тяжкі вози із окованими залізом колесами. Густе гілля сплелося над малоїждженою лісовою дорогою майже в суцільну темінь, листато хльоскало і коней, і погоничів, і супровідників-верхівців.

Коли було вже далеко за північ, коли ледь означена на дні яру дорога звелася в зовсім ніщо і вперлася в урвище, передній верхівець зупинив коня:

— Тут!

З ним порівнявся другий, суворо запитав:

— Ти це місце добре знаєш?

— Тут, — повторив передній. — Пан лісничий розпорядився, щоб саме тут.

— Дивись мені! — пригрозив йому другий, який був старший над усіма.

Верхівці спішилися. Позлазили з возів і підступили погоничі. Глухо дзвякнули лопати. Прямо під урвищем почали конати одразу кілька ям.

Працювали завзято, розгиналися тільки для того, щоб рукавом зітерти піт з чола.

Липнева ніч у лісі темна, хоч в око стріль. Навіть зорі й ті запропали кудись — не то хмарою їх заступило, не то верхів’я дерев такі непроглядні. Копачі спотикалися, натикалися один на одного, тихцем чортихалися. Поспішали. Найдовіреніші слуги та особисті охоронці вельможної пані Анни-Алоїзи Ходкевич, княгині Острозької, прагнули якомога швидше надійно заховати скарби своєї повелительки, щоб їх, боронь боже, хоч не захопили оті підбурені Хмельницьким лайдаки, які насмілилися навіть добуватися до княжого замку.

Звечора, як тільки смеркло, княгиня сіла в карету і під охороною довірників із власної надвірної хоругви чимдуж покотила із Острога до Дубна. А панові Домініку, своєму найпершому тілохранителеві, доручила потай вивезти багатства замкової скарбниці і закопати в дальньому лісі, щоб перележали якийсь час, поки отих непокірних лайдаків переловлять та пересаджають у в’язниці. Бо везти скарб із собою пані побоялася: а що, як десь у дорозі козаки чи підбурені холопи перехоплять? Так й серед своїх, уродзоних шляхтичів, розвелося зараз чимало похопних до грабунків. Княгині ризикувати не хотілося.

Вивозити із замкової скарбниці було що! Адже князі Острозькі з діда-прадіда були багатшими від самого польського короля, їм належала третина всієї Волині, вони мали великі маєтності в Київському, Володимирському, Переяславському, Канівському, Білоцерківському, Богуславському та Черкаському староствах. Острозькі розпоряджалися

двома мільйонами моргів землі, на яких було вісімдесят міст і містечок, 2760 сіл.

Вивозити із замкової скарбниці було що: золотом, сріблом та іншими коштовностями навантажили десять возів. Допровадити валку до надійного місця мав сам пан князівський лісничий. З ним Анна-Алоїза особисто домовилася про сховок. Але в останню годину лісничий раптово захворів і прислав замість себе слугу. Із запискою прислав. Пан Домінік спочатку хотів було вигнати геть такого провідника — бракувало ще, щоб якийсь слуга-схизматик знав, де буде закопано скарб! Але передумав: нехай! Посилати за хворим лісничим уже немає часу, а слугу він все одно забере з собою — той буде неодлучно при ньому й княгині, як живий ключ від скарбниці. А якщо поведеться підозріло, то прикує ланцюгом до воза — куди він дінеться!

Слуга виявився добрим провідником, орієнтувався в нічному лісі, як у власному домі. Он у яке густе і глухе хащовиння безпомильно допровадив.

Пан Домінік єдиний з усієї валки не брався за лопату — ще чого! Його діло — дивитися, його діло — пильнувати за всім і всіма. Бо при такому скарбі на що завгодно можна сподіватися. Звичайно, люди надійні при ньому, перевірені не раз у ділі. Але ж то й коштовності! При таких навіть рідному батькові не довіряй. Таке багатство й не снилося нікому з тут присутніх. А що, коли раптом хтось візьме й спокуситься урвати собі щось із цього скарбу? Всього можна чекати.

Пан Домінік раз у раз щупає рукою пістолі, які, заряджені, стримлять за широким поясом. Снує туди-сюди між возів, де чорно горбатяться мішки, бочечки, торби. Тонка, міцна кольчуга приємно тяжіє на плечах, додаючи певності.

Знав би пан Домінік, що їхній провідник — зовсім не посланець пана князівського лісничого! Якби ж пан Домінік та це міг знати!..

Тим часом провідник — лісоруб Сахно — мовчки вергав землю з ями, як і всі інші. Щоб не темінь, то пан Домінік помітив би, напевно ж помітив би, як загадкова усмішка блукає на його стомленому обличчі.

О, це був великий час лісоруба Сахна! Довго він чекав його, ой довго — цілих дванадцять років. Від отого кривавого великодня чекав. Від отого 1636 року, коли княгиня Анна-Алоїза на догоду зайдам-єзуїтам вчинила розправу над непокірними жителями Острога.

Тоді Сахно, ще безвусий парубійко, разом з матір’ю і батьком, з сестрою і молодшим братом, разом із сотнями інших міщан йшов із храму Богоявлення в Нове місто — один із кутків Острога. Щойно зійшли на міст через Вілію, як тут у кареті, запряженій шестериком коней, княгиня з розгону наїхала на людей. Коні — як звірі, а погоничі ще лютіші, батожищами по людських головах так і крешуть. Ой, що тоді робилося на тому мосту! Брат під кінські копита потрапив — затоптали коні до смерті. Матір теж упала, то її колесо переїхало, від того й досі калікою. А сестру зіштовхнули з мосту в річку, прямо в студену воду — довго хворіла від того сестра, так і померла. Батько, видячи таке, не стерпів, одломав поручень та потяг ним погонича... Озлилися люди, були б тоді роздерли княгиню, та наспіли гайдуки... А потім була люта розправа. Катували страшно. Тих, хто помирав від мук, прямо по землі волокли за місто і там залишали, щоб їх гризли собаки. Ховати не дозволяли. Лише згодом він, Сахно, загріб там свого батька піском — без труни, без обряду...

Боліли Сахнові басамани, залишені на тілі гайдуками. Та стократ болючішою була душевна рана. Страшною клятвою поклявся він відомстити кривдникам. Дванадцять років чекав нагоди. І ось дочекався.

Як острозькі повстанці перехопили пана князівського лісничого, той з переляку одразу ж зізнався, що поспішав до замку, аби показати панським слугам місце у лісі для сховку княжого скрабу. Отут лісоруб Сахно і зголосився піти в замок ніби від імені пана лісничого. Тим більше, що того не довелося довго вмовляти, щоб написав відповідну записку панові Домініку. А довколишні ліси Сахно знав, як свої п’ять пальців.

Усміхався лісоруб Сахно: княгині Острозькій, певно, не думається й не гадається, що вона такий щедрий дарунок робить повстанцям Хмельницького. Вранці він, Сахно, приведе сюди своїх побратимів, хай поділять скарб між усіма бідаками, бо це ж таки їхня кривавиця…

Та коли многоцінний вантаж було надійно сховано, коли нічною лісовою дорогою вивів усю валку на дубнівський шлях, коли та навздогін княгині щодуху дременула геть від чсрвонозагравистого Острога, він таки не стримався — розреготався вголос. Гучний і страшний то був регіт, аж луна покотилася лісом. Пан Домінік зло глипнув на нього:

— Ти чого? Здурів, пся крев?!

— Га-га-га!.. — невтримно реготав йому прямо в очі лісоруб Сахно. — Га-га-га!..

Рвонув коня за повід, крутнув його назад та й помчав до Острога, де в загравах займалася ранкова зоря.

— Га-га-га!.. — торжествував у лісі, над лісом, над цілим світом його сміх.

І враз осікся…

Кінь, втративши вершника, пробіг ще трохи та й зупинився.

А пан Домінік, засовуючи розряджений пістоль за пояс, люто лаявся:

— Пся крев!… Утікати надумав!..

Вранішня зоря розгорялася, розгорялася. З боку Острога донеслися людські голоси, кінське іржання… Переховувати скарб уже було ніколи. Та й втрапити отак одразу на те місце без провідника — справа

безнадійна. І пан Домінік пришпорив свого коня. Услід за ним вицвьохкуючи батогами, гупаючи важкими кованими залізом колесами — тільки на князівських возах колеса оковувалися залізом! — понеслася вся валка…

Через довгі місяці повернулася княгиня Острозька до Острога. Але скільки не споряджала слуг шукати захований у лісі скарб, ті нічого так й не знайшли. Кажуть, пан Домінік сам літував і зимував з лопатою в лісі, всі рови і яри перекопав, поки у лісовій пущі десь і щез — чи звір якийсь загриз його, чи в якесь провалля шугнув необачно.

Прочувши про захований скарб, шукали його жителі Острога та довколишніх сіл. Але теж марно. Запримітили тільки одне: в їхньому лісі з’явилося якесь досі не бачене зілля. Дивишся на нього, коли росте — воно зелене-зелене, а зірвеш і принесеш додому — воно вже й чорне. Незрозуміле такс зілля, ніби якусь таїну ховає в собі. Так його й назвали: чорнозілля. Здогадливіші висловлювали думку, що це, певно, запропалий скарб в отаке зело перекинувся.

Відтоді й росте чорнозілля в острозьких лісах. Досі росте. Хто зустрічає його в лісі, тому воно знову і знову нагадує про таємничу історію зникнення багатств із княжого замку в Острозі, навіює спомин про давні перекази, в яких йдеться про криваву гонительку-єзуїтку Анну-Алоїзу і про помсту лісоруба Сахна.

Протягом століть жила людська віра в те, що саме це зілля якимось чином таки допоможе колись віднайти захований скарб.

Недарма жила та віра, зовсім недарма!

…Ні, не шукав золота-срібла в Острозькому лісі Іван Михайлович Носаль. Та от майже через триста п’ятдесят років після подій, про які розповідалося вище, саме йому пощастило знайти. І на Першій республіканській конференції з медичної ботаніки, яка відбулася в Києві

у жовтні 1984 року, Іван Михайлович оголосив: знайдені ним коштовності — це… саме чорнозілля! Бо, за його спостереженнями, ця рослина ефективно лікує цілий ряд тяжких недугів. І назвав ці недуги.

Багато було запитань до Івана Михайловича на тій конференції, дуже багато. І все про чорнозілля. Бо фахівці розуміли, що ліки від названих Носалем хвороб — це скарб, якому просто навіть неможливо скласти справжню ціну.

Звичайно, рослина далеко не одразу відкрила Іванові Михайловичу свої властивості. Роками розпитував він знаючих людей, розпитував тих, хто лікувався травами, спостерігав, співставляв, аналізував, робив висновки. До відкриття був шлях довгий, як і взагалі шлях до будь-якого відкриття…

…Верхів’ям дерев пробігає пустун-вітерець. Зі свого гущавникового затишку ми чуємо його шелестливі кроки — вони віддаляються, віддаляються.

Пора і нам.

Стягуємо рюкзаки з грабових одводин, повільно спускаємося крутосхилом униз. Десь там, на дні яру, має бути стежка.

Іван Михайлович знову заводить мову про те, що чорнозілля варто було б вирощувати на окремих ділянках, як ото вирощують валер’яну чи ромашку аптечну. Тоді скарб острозького лісу став би в пригоді не окремим людям, а всім, кому може прислужитися його цілюща сила.

ГАРБУЗ

От чудасія: гарбуз на яблуні! Ніхто не підсаджував — сам здерся.

— Бач, примудрився! — каже Олег.

Гарбуз величенький, як баняк, в якому баба Параска варить підсвинкові картоплю. Гілляка аж нагнулася під його вагою.

— Як це він?

Я мовчу. Кусаю соковите яблуко і мовчу. Та Олег і не чекав відповіді. Йому й так зрозуміло: гарбузиння спочатку сп’ялося на тин, потім дісталося нахиленої гілляки і повилося по ній. На гарбузинні зацвіла квітка, з якої і зав’язався гарбуз.

А все ж незвично: серед білявих яблук отаке смугасте барильце.

Олег сміється:

— Хоч і виліз на яблуню, та яблуком не став.

А мені щемно: це ж осінь уже завітала…

ЧАР-ЗІЛЛЯ

Розквашена вчорашнім дощем рілля присмоктувалася до чобіт, наливала їх свинцем. Тож коли вийшов на вибілений осінньою сльотою і вітрами берег дрімливої Стубли — наче від пут позбавився.

Хоч і знав, що на такій лисині зайця не підніму, та повертатися знову в поле не хотілося. Почепив на плече рушницю та й почвалав понад річкою в напрямку села, що ген-ген виднілося.

В одному місці Стубла окреслювала величенький гак. Я хотів було пуститися навпростець до наступного коліна, але… що це воно? На самісінькому згині річки багряніла якась цятка, ніби там в один віхоть зібралися всі промені великого червоного сонця, що якраз сідало на спочинок за даленіючі горби.

Не хотілося волоктися зайві півкілометра, та цікавість перемогла.

А це виявився маленький острівець. Довгастенький, з усіх боків пригладжений, він лежав на сизій стрічці води, наче скибка домашнього хліба на лляному рушнику. І густо рум’янився — здавалося, ось-ось вибухне клубком полум’я, розсипле іскри широко довкруг і від того спалахне солом’яниста оболона лугу.

На острівці росла… червона рута. Ота, яку знав тільки із материної казки — там" вечорами шукала бідна дівчина, щоб приворожити Івана-царевича.

Я розумів: це осінь почервонила руту. Звичайнісіньку, сто раз бачену руту. Але ж у вицвілий осінній день так хочеться незвичайності!..

Таки перебрів на острівець. Хоч для вимощування замуленого дна довелося назбирати на заплаві цілу купу хмизу та бадилля, зате перебрів. І в моїх руках незабаром опинився букет чар-зілля, стебла і листочки якого бумі наче кров’ю налиті.

...Добирався додому пізно ввечері. Примостився зі своїм мисливським причандаллям аж у самому хвості автобуса, намірився навіть задрімати, адже їхати близько двох годин. Та тут трапилася пригода. Юнак, який поруч, несподівано кинув:

— Що ж ви, дядьку, не зайця, а віника дружині везете?

А я візьми та й скажи:

— Не віника, а червону руту.

І не гадав, що мої слова викличуть стільки зацікавлення в усіх без винятку пасажирів. Одразу ж посипалося:

— Хіба вона буває червоною?

— А мо’, цвіт папороті?

— Покажіть, будь ласка…

Я відламував пахучі гілочки, тикав у простягнені руки:

— Візьміть! Подивіться!

І розквітали усмішки довкола, ясніли очі. Тільки хлопець, який щойно кепкував з мене, ніяково потупився. Але я зовсім на нього не образився, дав і йому гілочку…

Потім я нерідко натрапляв на осінню руту. Але такої червоної більше не бачив. Навіть на тому острівці, хоч навідувався до нього уже кілька разів.

РАНКОВА ПЕРЕВІРКА

Ластівки ладнаються в дорогу. Пробують і швидкість лету, і міцність крила: то у високості проносяться, то над річкою, над самісінькою водою шуг та шуг. До вирію далеко, а серпень ось-ось віджнивує — не загаятися б з тренуванням!

Спозаранку вожак скликає зграю на чергову перевірку. Він за всіх в одвіті, тож, певно, хоче ще раз полічити підопічних, оглянути молоді виводки, розпорядитися.

— Шикуйсь! — лунає його команда.

— Шикуйсь! Шикуйсь!.. — повторюють сотні пташиних голосів.

Розбуджений гамором, підхоплююся з ліжка, зацікавлено визираю у відчинене вікно: на дротах ближньої електролінії вишикувалися три довгі шеренги ластівок…

ВЕРЕС

Якщо хтось скаже, що в передосінні дні є щось краще від розливу квітучого вересу, то він просто школи не бував у нас на Поліссі. Бо вересове поле з його медовим духом і бджолиним дзвоном, з його неповторною синню-ясінню, — то таки вересове поле! Немає його з чим порівняти.

Як випаде на таку пору вільний день-другий і стану я безпросвітним грибником, то ходжу-ходжу по вересі — не можу ні находитися, ні надивитися. Бо до красивого ніяк не звикну — і все тут! Красиве завжди приворожує.

Буває, бачиш щось здалеку — подобається, а додивишся пильніше — то вже воно й не таке. Буває і навпаки. А на верес як не подивишся — чи то розпросторений на сотні метрів суцільний килим, чи то перед самими очима низочка мініатюрних рожево-фіолетових дзвіночків та кілька строго-візерунчастих листочків — верес однаково гарний.

Як усе моє Полісся.

ОСІНЬ

Приходжу до знайомого лісу і вражено зупиняюся:

— О!..

І немає слів, щоб виразити захоплення.

А ліс і собі ні шелесть. Дерева, стомившись протягом весни і літа тягнутися наввипередки до сонця, раптом зупинилися, опустили руки, оглядають одне одного, дивуються з власної краси:

— О!..

Тиша-тиша.

Тут звідкілясь об’явився невсида-вітерець: шш-шуг!.. Та дуби на нього невдоволено зашикали: "Тш-ш-ш!.. Тш-ш-ш!.."

І вітрець слухняно принишк, притулившись до стовбура уже безлистої осики.

ДОРІЖКА

Набурмосився сивий дощ та й не просвітляє. І ця доріжка в парку аж до самого краю тиха й безлюдна.

А дарма! Бо якраз тепер доріжка найбільш показна, саме зараз настав її зоряний час: на ній лапато розпласталися мокрі кленові зорі. Так і відлискують щирим золотом та багрянцем на невідбіленому полотні грунтівки.

Ступаю по такій, зірчастій…

Чи ж то по доріжці ступаю?

Чи ж то не сама царівна Осінь тягне шлейф свого плаття із жовтня в листопад?

ГАРНО!

Порпаюся серед усякого дерев'яччя, дошку до дошки примоцовую. Капосний підсвинок вщент розвалив хлівця, тепер ось треба спинати знову.

Робота не клеїться. То цвяхів не знайшлося, довелося різне іржаве кривулля випростувати. То раптом десь молоток запропастився. А тут іще погода аж додолу хилить — чи то мжичка, а чи вітер такий холодно-липучий, мов слизень.

Олег туди-сюди сновигає під ногами — не сидиться йому в хаті — і без угаву торохтить:

— Чого ви цвях забиваєте скраю, а не посередині?

— А нового хлівця свиня скоро розвалить?

— Можна, я сам оцю дошку приб’ю?

Відмахуюся:

— Не заважай!

Хлопчик врешті зрозумів, що настрій у мене кепський — примостився збоку, мовчки позирає.

А де тому гарному настрою взятися? Чекав цього вихідного, щоб по гриби піти, вже й рюкзак з вечора налагодив, а вийшло ось — порпаюсь у ломаччі.

Якби це хлівця з нового зводить, то не стільки вже тої мороки. А коли те струхло, те підгнило, а те ледь тримається — спробуй зробити щось путяще. Он уже скільки часу голови не підводжу, а похвалитися нічим.

— Дядь, — чую, — дядь! Подивіться, як гарно!

Повертаюся:

— Га? Що гарно?

— Ну, гарно. Все гарно…

Не можу втямити, про що він. День похмурий, як і був. Верби в бережку насуплені. Хіба що вітер ущух…

Хоча стривай: здається, потепліло. Звичайно, потепліло! Як для осені, то й дуже тепло… У вербах якась пташка чічівкає". По селу півні розспівалися, один поперед другого витинає… Димком запахло — діти, певне, картоплю печуть…

Гм, таки справді гарно!

Незчувся, як уже й собі щось під ніс мугикаю.

І молоток веселіше цвенькає.

Дошка до дошки — уже й толк якийсь виходить.

Ось як воно, коли гарно!

БІЛОГОЛОВЕЦЬ

Ми розійшлися по лісі, шукаємо гриби. Коли це Олег радісно:

— Еге-гей! Всі до мене! Красноголовця знайшов!

Підходимо до Олега — справді, красноголовець, та ще й здоровезний, як два кулаки вкупі. Ми гуртом поряділи, Інна ще й погладила гриба по шапинці.

Тільки відійшли, як Олег знову гукає:

— Знайшов! Красноголовець!..

І показує гриба, тільки трохи меншого за попереднього. Щасливець!

Аж то і наша Інна загукала:

— Егей! Усі до мене! Білоголовця знайшла!..

Дивуємося: якого ще білоголовця? Але дружно спішимо до неї. Інна стоїть, пишається. А біля її ніг прозиркує тонюсінький, як папірець, білий мухоморик.

ЯК ДО МАТЕРІ

Дерева уже струшують останнє листя. І зальотні вітри все частіше дихають холодком, порушуючи звичний затишок лісу.

Припізнілий боровик виткнувся на галявині, блимнув з-під глиці — боязко! Мерзлякувато перекособочився, немов хоче назад у землю заритися. Поруч — маслюк, теж брилика тулить до землі, до її тепла.

Так дитина, зацікавлено потягнувшись до ласиці на віконній шибці, натикається пальчиком на колючий холод, злякано сахається і поспішає в мамині обійми.

Якби найменша билиночка мала голос, то й вона б ласкаво назвала землю матінкою, як називаємо ми її, люди.

МАЛЬВА

Йшли вулицею. Коли це Інна мені:

— Поглянь, тату, яка вона — ого!..

Глянув — і собі не стримався від захоплення:

— Ого!..

То була мальва. Літо тільки починалося, а вона вже сп'ялася над штахетником і вив’язала велику рожеву квітку. І ця її невинно-дитяча рожева усмішка прикрасила всю вулицю.

Я ходив цією вулицею на роботу. Та за щоденним одноманіттям потроху перестав примічати мальву. А вона собі цвіла й цвіла…

Як уже на осінь бралося, почув знову захоплене:

— Ого яка!..

Неподалік двоє — хлопець і дівчина… дивилися на мальву. Вона доцвіла уже до самого вершечка, і тепер рожевіла її остання квітка. Але як молодо, як сміливо і завзято рожевіла — на всю вулицю!

Ніби й не випадає людині заздрити мальві, але як тут не позаздриш? От би й собі так звікувати!

ПЕРЕДЗИМ’Я

Безлистий ліс відпровадив останніх грибників, розпрощався з ними до наступного року. І тепер ніяково стоїть — поріділий, поруділий. Чекає зими.

А зима вже вислала свої дозори — приморозки визбирали червінне золото осик, випили рожево-фіолетову ясінь вересу. І збляклий верес тоскно шурхотить під ногами, немов кострица.

Мурашки у своїй хатині щільно позачиняли всі входи та виходи. І хоч під обід сонце таки визирнуло з-за сивої пелени, постукало жовтим промінчиком у двері, але мурашки навіть йому не відчинили.

На краю мочара самотньо стримить тонка вільшинка. На боковій одводині темніє покинуте пташине гніздо. Прошкую туди: цікаво, якої це птахи?

А з-під вільшинки зайчисько — плиг! — помчав. І кожушок на ньому вже зимовий.

ПРОЩАЛЬНИЙ БАНКЕТ

Щойно почали копати на городах картоплю, як повіяли холоди. І дощ вперемішку з білою крупкою раз у раз обсіював мене, поки я скошував картоплиння та бур’ян.

Косив я не сам — звідкілясь узялася вертка ластівка і безперервно сновигала біля самої коси. Мало крилом не черкала. А коли набігала розкошлана хмара і я, щоб не змокнути, ховався в затишок під хатою, вона теж там знаходила собі прихисток: всідалося в піддашші на електропроводі. Сиділа там тихенько, на мене, здавалося, ніякісінької уваги. Та варто було мені вийти із затишку на город і махнути косою, як вона знову була тут як тут.

Ні, ластівку цікавило не те, як я косив, і вилася вона довкруг мене зовсім не заради розваги. У неї був свій інтерес. Скошуючи бадиляччя, я зганяв із насаджених місць різних мушок та мошок, які там поховалися від холоду. От ластівка і ласувала ними.

Раз я навмисне затримався в затишку. Захотілося перевірити: полетить чи не полетить моя ластівка сама добувати корм? Адже хмарку-хлюпавку вже пронесло, навіть сонце скупо проблиснуло в сірій розводині.

Не полетіла. Чекала. Певно, здогадувалася, що я все одно стану до роботи, бо докосити мені таки треба. Та й, видно, в таку погоду здобувати корм власними силами видавалося їй даремною тратою часу.

Коли удвох, то й робота веселіше робиться. І я навмисне стараюся підкидати косою бур’ян чим вище, щоб ніяка мошка на ньому не втрималася.

Аж то кудись запропала моя ластівка. Уже й черговий дощ перечікую, а знайомої рудуватої грудочки на електропроводі в піддашші не видно.

Думаю, пообідала та й полетіла собі. Сказано ж, вільна пташка.

Коли — ні! Як завихрить довкруг мене руда заметіль, як закружеляє! Ціла зграя ластівок над картоплинням в’ється. Виходить, моя знайома привела в гості своїх подруг.

Що ж, раз я господар, то треба пригощати. І я замахав косою ще завзятіше.

До самого вечора, поки не викосив усю ділянку, біля мене пурхали живі стріли. А потім у затишку піддашшя пташки всілися на дротах на нічліг.

Вранці ластівок я уже не побачив — їх поманив до себе теплом далекий вирій.

ЖУРАВЛИНЕ БОЛОТО

Журавлі уже не живуть на Журавлиному болоті. А журавлина родить. Під осінь обсипає вона мохнаті куповатки червоними коралями. І від цього сіро-зелені горбаки стають такими прихорошеними, що нога не насмілюється ступати на них.

Одного разу вихопилося:

— Може, назва болота пішла від журавлини?

Мій тодішній супутник, місцевий пастух-пенсіонер, так подивився на мене, що стало незручно за своє невдале запитання.

А сьогодні ранок димить заморозком. Якраз у цю пору журавлина-ягода смаком наливається. Жаль, не долежується вона зараз до заморозків. Бо на довколишніх болотах ягід уже немає, довколишні болота осушені й переорані. Тож сюди, до Журавлиного, тепер спішать усі дочасно, щоб не запізнитися.

Ступаю з куповатки на куповатку — сухіше. Прямо так і ступаю. Тепер можна: тільки де-де зупиниться око на темно-червоній краплині. Обклювали журавлину люди й птахи.

Не клювали тільки птахи-журавлі.

ПІДСТЕРІГ

Пощастило! — підстеріг, як до лісу завітала зима.

Ні передзвонів кришталевої колісниці, ні молодецького посвисту візника-вітрюгана — нічого такого не було. Стояла тиша, аж чути, як сніжинки опускаються на збляклий верес.

Осика зсутулила плечі, мовчала.

Береза ніяково позиркувала навсібіч.

Терен мерзлякувато щулився — ще нижчим став.

Тільки ялина радісно ловила долонями сніжинки. Але при сусідах, певно, соромилася вголос виявити свою радість — ще не зрозуміють та образяться. Тому теж нішелесть.

І я стояв мовчки, слухав тишу.

Ступав ліс під урочисто-величаву білину, як молода під фату.

СВІТЛИНКА

Той день видався неймовірно похмурим. У полі за якусь сотню-другу кроків усе зливалося в сіре непроглядне місиво. Було холодно. Вологе повітря всотало їдкий, дошкульний приморозок. Рук з кишені не вийняти — пальці дерев'яніють.

Про такий день і не згадалося б, якби не ота світлинка. Вона несподівано, ніби перо жар-птиці, заясніла вдалині і владно поманила до себе.

Ішов до неї, а світлинка все більшала й більшала. То висявала спокійною білизною, то кришталево променилася. Ніби заблукалі сонячні зайчики звідусіль збіглися сюди на переднівок.

А то був лужок, на якому росла трава тимофіївка. Її забули чи не встигли скосити. І кожна травинка обледеніла, стала кришталево-блискучою. Від того й засвітився весь лужок…

Тепер навіть у найпохмуріший день я не втрачаю надії знайти світлинку.

МЕЛОДІЯ

Було літо, було літо, та й стала зима. Враз. Раптово. За одну ніч. Мороз такий — без рукавиць не потикайся.

Під сосонкою сім’я опеньків — капелюшки в крапинку. Заніміли грибочки, задубіли, ніби пластмасові.

Жодна синиця не цвенькає. Аж незвично якось.

У посвітлілому молодому грабнику помічаю сині цятки. Завертаю — лісові дзвіночки! Так і стоять, не то заморожені, не то заворожені. У перевернутих келишечках на денцях жовтіють крупочки-сердечка: там частування для бджоли, для метелика — а раптом навідаються?

Торкаю пальцями келишечки — легенький дзвін. Мов крижинки тілінькають. Уперше в житті чую таке.

Того дня я обходив немало лісу. І хоч синіх цяток більше не потрапляло на очі, мелодія лісових дзвіночків до самого вечора супроводжувала мене.

ПТАШИНА ЇДАЛЬНЯ

Зима вибілила поле, причепурила. Якби не оце засохле бадилля бур’янів, що стирчить по краю ярка, було б чисто, як у світлиці.

Та мені бур'яни — якраз на руку ковінька. Назбивав будяків, реп’яхів, лободи та чорнобилю, розпалив багаття і обідаю біля вогню.

Надворі не холодно, ні, але просто затишніше почуваєшся, коли поруч димок в’ється.

Не забарилися й гості.

"Цінь-цінь! Цінь-цінь!.." Так і є, синиці. Стрибають по бадиллі, насіння скльовують.

Потім прилетіла весела зграйка щиглів. Пір’я у них яскраве, брунатного, білого та чорного кольорів. На голівках оксамитово-чорні шапочки, а лобики та підборіддя вогненно-червоні. Обсіли реп’яхи, обідають, гойдаються, поміж себе жваво пташині теревені правлять.

Отож, виходить, у зимовому полі й бадилина не зайва.

ПУШИТЬ ВЕРБА

Так дивно в лісі: ніби всі пори року взяли враз й перемішалися.

Ще берези не встигли як слід приміряти свої осінні сукні — на них і позолоти, і водночас зелені вдосталь. А зима підкралася, сіконула снігом сипучим та морозом тріскучим — стоять білокорі ні в сих ні в тих. Ніяково їм перед вільхами та осиками, бо ті завчасно підготувалися до холодів — струсили усе до решти листячко зі своїх корякуватих чорних лап.

Тільки сосни однаково цідять з-під віття темну таїну, променять величавий спокій. Вони непідвладні примхам жодної пори року.

А що то за сміливець-незнайомець на краю галяви? Не зважає ні на що — цвіте. Листя не видно, а гілки його густо окутує рожевуватий серпанок. Точнісінько розквітлий навесні абрикос.

Підходжу — аж то вербичка. Пишно розпушила китиці, а сонячне проміння підсвітило їх — от і здається, ніби дерево цвіте.

На снігу — сліди від чобіт. Виходить, не одного мене вербичка приманила.

Дмухнув вітерець, зірвав кілька пушинок, поніс по галяві. А до кожної пушинки-парашутика приклеєна малюсінька чорна крупочка. Це верба розсилає з вітром своє насіння в усі усюди.

Багато його у вербички, ой як багато. Ще не один день здмухувати вітрам з її гілок оті пушинки-парашутики.

А вербичці що? Їй поспішати нікуди. В неї попереду ціла зима.

БЕРЕЗНЯЧОК

За селом, біля потічка-безіменки, леготять на звідусюдних вітрах берези-посестри. Їхня мати, стара береза, давно вже впала від недоброї сокири, а вони залишилися і ось дивляться з пагорка на зелен світ.

Березнячок… Так називають їх у селі.

Хтозна, чого більше в цій назві: захоплення, лагідності чи звичайнісінької зневаги до маленького березового "гайка", за яким супиться на пів-обрію стіна лісу — справжнього, з дубами-трьохсотлітками та соснами-велетнями.

З ранньої весни до останнього листя дзвенять тут дитячі голоси.

Березнячок то соком дітвору напуває, то суницями частує, то грибами обдаровує. А скільки тут ігор грано-переграно!

Зате взимку в березнячку незаймана тиша. Цього разу я перший порушив снігову облогу, вив’язавши на кучугурах ланцюжок слідів.

Дивлюся — не впізнаю березнячка. Не дерева стоять, а мерехткі візерунки білим-біло вишиті на тлі небесної голубіні. Здається, дихнеш сильніше ненароком — і зникне видиво, як щезає від подиху легка паморозь на віконній шибці. А в оту білину вкраплені червоні сонечка. Добрий десяток червоних сонечок.

Аж подих перехоплює. Аж боязко підступатися до такої первозданної краси.

І лише згодом усвідомлюю: це ж іній так урочисто причепурив березнячок! Кожну гілочку опушив, кожну сережку підбілив. А оті сонечка — то зграйка снігурів на верховітті...

ПО ВІТАМІНИ

Засніжило. І до розгонистої горобини, яка росте в нашому дворі, зачастили граки. Горобина, певно, гостям рада, адже вродила рясно-прерясно, гілляки аж угинаються під вагою жаристих грон.

Граки, до слова сказати, у нас на Поліссі не відлітають у тепліші краї. Холодно не холодно, голодно не голодно, а таки перезимовують зиму.

До нашої горобини навідуються по вітаміни тільки двоє граків. І щоразу дивують своєю акуратністю. Бо не стрибають із гілки на гілку, не вибирають, де більші грона, а скльовують ягоди всі підряд. Ніби ощадливі господарі порядкують у власній коморі. Ото як почали з верхівки, то поступово так і посуваються донизу. Горобина гракам не вельми смакує, але все ж таки! Ще з тиждень — той найнижчі гілляки обберуть.

Січень хмурить сиві брови, до весни ого-го як далеко. Доведеться гракам ще не в одному закутку вишукувати собі вітаміни. Добре, що горобин тепер наросло багато — майже в кожному дворі красуються.

"ВЕЛЕТЕНЬ"

Ну як було такого велетня не помічати?

На віддаленому пагорку тільки він і вирізняється. Коли не зиркнеш у той бік — бовваніє. Стовбурище такезний, гілляки розкидисті, прямо в небо впираються. Дерева-сусіди не наважуються підступити, тримаються віддалік — визнають свою меншість.

Як було не помічати?!

Аж оце недавно випадок привів мене до того пагорка. Роздивився я велетня зблизька — а він і ніякий не велетень. Звичайна собі осичина, тільки на зручному підвищенні і гіллякуватіша — як же, на сонці викохалася. Глянув на інші дерева — нічим не поступаються, от лише випало їм рости у таких місцях, що показатися ніяк.

А це ось… Звичайна осичина, а як поставилася! Глянеш звіддаля — велетень та й годі.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Восени молоденький ялинник розщедрився на рижики. Діти нишпорили там із кошиками і знічев’я позбиткувалися над двома деревцями: в одної ялинки обламали нижні гілки, а в другої знесли верха.

Минули роки. Ялинник той підріс, посоліднішав. Але грибів у ньому чомусь не стало. Не стало та й годі.

Якось узимку я навідався туди. Ялинки вже давно перегнали мене ростом. Пошкоджені теж росли собі, як і інші. І було тут так злагідно, затишно і святково.

Навідався я просто так. А ялинник узяв та й подарував мені на згадку ось таке спостереження: на місце колись відламаного верха одна поперед одної потяглися одразу чотири ближні гілки — кожній з них,

видно, хотілося бути верхом; а на місце обчімханих нижніх гілляк не потяглася жодна з сусідок…

ШИШКИ

Якось узимку пішли ми з Інною до лісу. От гуляємо собі, коли Інна й запитує:.

— А чого на цій сосні всі голки обсипалися?

— Це не сосна, — відповідаю, — а осика.

— Ні, тату, сосна, — заперечує донька. — Бачиш, під нею шишки лежать.

Дійсно, сніг під деревом густо встелений сосновими шишками.

— Он воно що! — усміхаюся. — Ну, якщо вже ти така спостережлива, то давай постоїмо і подивимося на це дерево. Тільки умова: тихенько-тихенько.

Постояли. І що ж? Через якийсь час — пурх! Підлітає до дерева дятел. Із шишкою в дзьобі.

А на осиці одна гіллячка відчахнута. Дятел застромив шишку в розщепину і давай з неї насіння вилущувати. Розщепина вузька, шишка міцно в ній тримається, от дятлові й зручно обідати. Винахідливий!

Інна дивиться, аж подих затаїла — цікаво!

Вилущив птах шишку і бух її на сніг. Та й сам полетів. Певно, по іншу шишку подався.

— Тепер зрозуміла, — питаю, — чого під осикою соснові шишки лежать?

СІВАЧІ

Сніг у нашому парку ніколи не буває зовсім-зовсім білий. То там, то тут на ньому чорні цяточки. Більші, менші, а то й зовсім малюсінькі. Скільки б снігу не насипало, а завжди видно цяточки.

Це дерева сіють у сніг своє насіння. Липа — горішки, явір та клен — метелики, акація — розчепірені стручки з рівними рядками чорно-рудих зерняток, береза та вільха — і зовсім дрібні порошини.

Падає насіння на снігову постіль — м’яко йому, зручно йому. Лежить собі, дрімає. Чекає весни.

КОСИЦІ

Взимку плакуча верба теж турбується, як продовжити свій рід. Та, на відміну від багатьох інших дерев, вона сіє у сніг не насіння, а… свої косиці-гілочки. Дмухне вітер, відламає проморожену тонку галузку, пошпурить її в сніг, а верба й рада. Бо є надія, що навесні притулиться та галузка до вогкої землі і пустить корені.

А те вербове віття, яке влітку полоскалося у воді, тепер вморозилося в лід. Йому пахне далека мандрівочка — як настане пора скресання, відірветься від верби і з крижиною попливе. Можливо, аж до самого Дніпра допливе, чи десь тут, на Горині, приб'ється до берега, щоб згодом теж стати вербою.

За зиму геть обчімхаються косиці у плакучої верби. Але то не біда. Влітку відростуть нові, ще довші й красивіші.

ДЗЮРКУНЕЦЬ

— А за річкою он калина росте, — знайомив мене зі своїми хутірськими володіннями хлопчик Сашко, з яким я нещодавно заприятелював.

Він, певно, помітив моє замішання, бо повторив:

— Там, за річкою, бачите?

Калину-то я бачив. До куща було не більше півсотні кроків, і кетяги її ягід, підрум’янені серпневим сонцем, яскріли на зеленому листі.

Але ніде поблизу я не бачив річки. Ставок блищав оддалік, а от річка…

Коли це… Я ледве не зареготав: за три сажні від нас плюскотів потічок, раз у раз ховаючись у гінкому дикотрав’ї. Мені й на думку не спало б, що такого дзюркунця можна величати річкою.

— Та он же, дивіться! — уже рукою показав Сашко.

— Еге, — похопився я, — такої кущистої калини мені ще й не доводилося бачити.

А про річку промовчав. З поваги до свого юного приятеля промовчав.

…Минали дні, місяці, випадок цей майже геть забувся. Коли це одного разу посеред зими знову забрів я у Сашкові володіння. Правда, тепер їх годі було впізнати: кругом біло, голо, ставок покірно під кригою нидіє, калиновий кущ, обшуганий вітрами, просвічується наскрізь. І німа тиша зависла.

Та враз чую: плюскоче!

Очам не вірю: потічок! Промив льоди, пробив сніги і в’юниться собі. Звідки така сила в малюка?

І тут помічаю, що струмінь у потічка пружний, ще й виблискує сталево. Біля краю промоїни клекоче грізно, піниться.

Хотілося вигукнути:

"Але ж у тебе, дзюркунцю, характер справжньої річки!"

Та промовчав. З поваги до потічка промовчав.

ЗАПИСИ

Свіжа пороша так багато розповіла мені про сьогоднішніх перехожих, коли я повертався забіленим парком з нічної зміни!

Ось широкі сліди довкіл ялини. У двох місцях валянками втоптано до твердого. Певно, якийсь дідусь милувався верхівкою нев’янь-дерева, гірляндами бурштинових шишок. Старим завжди вдосвіта не спиться…

Ось гострі каблучки вузеньких жіночих чобітків завернули до присадкуватої горобини, де з-під снігу яріють рясні грона. Жменя ягідок іскриться долі бач, не дуже до смаку припали.

А ці два ланцюжки слідів повели до пташиної годівниці. То школярки йшли. І тепер там на їхню честь радо вицінькують синиці свою нехитру пісеньку.

Он та годівниця, певно, без гостинців, бо пі слідів до неї, ні пташок біля неї. У мене якраз із ночі залишився недоїдений бутерброд…

І тепер уже мої кроки карбуються на неторканій білині вранішнього парку.

…Природа завжди записує кожен людський крок, тільки, на жаль, не завжди ці записи одразу помітні.

"БУСУРМАН"

Мороз почав шкварити ще звечора. А вночі звідкілясь прихилитався туманок, тож як розвидніло — все чорне стало білим, а все біле — ще білішим. І висіла білина цілий ранок. Хоч як старалося сонце продерти її, щоб посіяти золотинки, та не спромоглося. Так і ходили люди білими стежками-дорогами: біло дихали, біло сміялися, біло ділилися новинами.

Нарешті вітрець не витримав білого спокою, надув щоки, фуркнув. Із візерунчастої гіллячки білої липи сковзнула білина додолу, посипалася бабі Парасці на хустку-опиначку.

Зупинилася баба Параска, посварилася пальцем:

— У-у, басурман!.. Таке хороство кругом, а він… Геть чисто совісті немає!..

ВОГОНЬ

Лусочка сухої кори, та хвоїнка до хвоїнки, та гілочка до гілочки, сірником чирк — затеплився блідо-жовтий язичок, зав’юнився пахучий димок… Трісь-трісь, трісь-трісь… Потріскує. Іній довкола на очах щезає.

Здавалося б, лежить зовсім ніяке, зовсім ні що не придатне. А бач яка сонячна сила таїться у цій лусочці кори, у цій хвоїнці, у цій давно засохлій гілочці! Виходить, чекала ця сила свого часу, щоб показати себе.

Здавалося б, скільки тут цього вогню — пригорща, а то й того менше. А вже тобі добре біля нього, вже якась затишна певність струмить у тобі. І заледенілий обшир, що похмуро німує, зовсім не страшить: якщо в малій хвоїнці стільки тепла, то хіба гоже щулитися тобі, людино?!

КОЛИСКОВА ДЛЯ ПОЛЯ

Поки йшов, поки лижі шурхотіли по незлежалому снігу, то не чув я її. Та варто було зупинитися на хвилю — вона й зазвучала:

Ой люленьки-люлі,

Налетіли гулі…

І здалося, що то справді білі гуси розпросторили крила на всю далину. Тріпочуть крила в такт пісні, тріпочуть.

Це куриться поземка, звичайно ж, поземка. Вона й шурхотить — сніг сипкий, намерзлий, гострий, мов пісок. Якщо не особливо вслухатися, то шурхіт цей — просто таке собі "шу-шу" та й годі. Навіть віддалік пісні не нагадує.

Але ж я знаю, що тут, під білою ковдрою, спить озимина. А ще добре знаю тих, хто її сіяв, хто восени так радів зеленому врунові, хто й зараз думає про майбутній урожай. Тому в шурхоті поземки і вчувається мені лагідна колискова для поля:

Ой люленьки-люлі…

ТРЕТЯ

До села вели нову лінію електропередач і через ліс прорубали просіку. Вицілила ця просіка якраз на трійцю беріз, що вибігли з лісу на добру дюжину кроків. Довелося спиляти і їх.

Мені було жаль білокорих. Не один раз привітали вони мене, коли виходив з лісу, натомлений бродінням по сосняках і мочарах.

Дві були красиві: гінкі, косисті, аж усміхнені. Восени стояли свічкасто, як намальовані. А третя геть нікудишня — кущ, горбата, ще й на згині здоровенна репана бородавка. Ця третя й на березу була мало схожа, така вже коряка-розкоряка, що й порівняти ні з чим. Навіть зрізана, вона так неоковирно впала, що ні підступитися, ні роздивитися.

Ті дві бензопильщик Кузьма обчухрав та відвіз на своє обійстя — гарна купа дровець вийшла. А третю поволокли прямо на кострище, бо з нею й морочитися ніхто з лісорубів не захотів.

Коли це нагодився мій сусід Микола. "Ви що, — каже, — таку березу — на вогонь?!" І витяг коряку з купи.

Хтось із лісорубів не стримався, уколов:

— Неси додому та й тішся.

— От спасибі! — не образився Микола, — Таки й понесу…

Заходжу якось до Миколи, а в нього у вітальні на стіні висить дивовижний таріль із такого візерунчастого дерева, якого ще не доводилося бачити.

Сусід помітив мов здивування.

— Подобається? — запитує і хитрувато на мене косує.

— Атож!..

— А це із тієї, бородавкуватої, що мало у вогні не згоріла…

Виходить, ота третя береза теж мала свою красу, та ще й неабияку. А от розгледіти її було дано тільки йому, Миколі.

ДРУГЕ ТЕПЛО

Послала мама Олега на вулицю із килимка пилюку вибити, хідники повитрушувати. Надворі мороз рип-рип, так за пальці й хапає. Спробував Олег трусити в рукавицях, та хіба то робота?

Тут же саме вийшов із хати дід Іван. Учора він цілий вечір лагодив упряж і тепер ніс її в мішку на колгоспну конюшню.

— Е, — каже дід Іван Олегові, — так у тебе нічого не вийде. Хідники добре витрушувати, коли друге тепло добудеш. Тоді й руки не мерзнутимуть.

— А що то за друге тепло? — дивується хлопчик. — Як його добувають?

— Коли знаєш, то просто. Але це не розказувати, а показувати треба.

— То покажіть, діду Іване…

— Гаразд, — погоджується дід. — Тільки спершу допоможи мені віднести упряж на конюшню.

Взяли вони мішка — онук за гичку, дід за гузирі — та й понесли. А конюшня аж за селом, на горбку. Поки дісталися — кілька разів мінялися місцями: то один попереду, то другий.

Як прийшли, дід Іван усміхається:

— Тепер зрозумів, як добувається друге тепло?

— Здогадався! — одказав Олег.

І витер рукавом спітнілого лоба.

СОРОЧЕ ПОЛЕ

Находилися на лижах, накаталися, морозцем надихалися, аж почманіли. Коли б не вечірні сутінки, то й не вертали б додому. Вирішили, що неодмінно прийдемо сюди завтра.

Та наступного дня у мене була невідкладна робота, а ще наступного — знову робота, а потім просто не випало. Вибралися тільки через тиждень.

Прийшли і…

— Чого це поле стало таке сорочаче? — питав Олег.

Справді, на білій сніговій ковдрі — чорні плями: і там, і там, і там…

Сонце хитренько усміхається — воно знав, хто це поле під сороку розмалював.

У ПОЛЯХ

Вчора підсипало ще сніжку, поземка війнула хвостом, підмела, пригладила — стало в полях, як у прибраній світлиці. І на лижах тепер любо-радо.

Інна спинилася, каже:

— Ми зараз тут одні на всі-всі поля.

А просто перед її лижами враз вибухав сніговий фонтан. І поки Інна приходить до тями, здоровезний рудий зайчисько шугнув за невисокий горбок, вигаптувавши на білині крапчастий візерунок слідів.

— От тобі й одні! — сміюся з неї. І показую на сусідній горбок. — А ген оті темні цяточки бачиш?

— Там що, теж сплять зайці? — Інна здивовано зирить на мене.

— Куріпки. Там їхня їдальня. Заєць уночі розгріб сніг, от на розгребені вони клюють озимину.

— А чого не ворушаться?

— Помітили нас і затаїлися. Сподіваються, що ми їх не завважимо. Зараз куріпкам із-під снігу важко добувати корм, тому вони кожну свою їдальню залишають з великою неохотою.

Щоб не полохати птахів, ми навмисне повертаємо у протилежний бік. Нам же однаково, де кататися.

У видолинку ще здалеку побачили на снігу щось чорне. Гадали-гадали, та так і не вгадали, що воно таке. Наблизилися — а це свіжонаточена купа землі. Виходить, кротові і взимку не до відпочинку.

Лижі по снігу біжать швидко, легко. От лише день короткий: ще не встигли втомитися, а сонце до заходу хилиться, нагадує, що вже час додому. Певно, йому, сонцю, при хорошій погоді теж котитися легше.

ЯЛИНКА

Були ми в лісі якраз напередодні Нового року. І натрапили на струнку ялинку. Такої красивої, здалося, досі й не бачили. Та ще й прикрашена.

— Отут, певно, лісові мешканці Новий рік зустрічатимуть!.. — пожартував Олег. — А я думав, що так лише в казці буває.

А втім, на ялинці не було якихось особливих прикрас. На гілках червоніли дві стрічечки, зав’язані бантиками, сріблилося кілька кульок з фольги, гойдався голубий метелик, зроблений з обкладинки учнівського зошита. Посередині ялинку оперізував паперовий ланцюжок.

Може, тут недавно гралися діти, а може, мисливці, відпочиваючи, жартома все це повісили на ялинку. Але ж… наближався Новий рік, радісний Новий рік, і так хотілося вірити в чудеса!

— Якби знаття, то й ми б якусь іграшку принесли, — пошкодував я.

— А це я зараз!

Олег скинув рюкзак, добув кілька цукерок. Знайшлася й нитка. Почепив цукерки на ялинку.

— Наш подарунок звірятам, — мовив. — Нехай ласують.

Ялинка стала ще красивішою.

— Якби ще зірку на вершечок…

— Буде зірка, та й не одна, — кажу. — Вночі засяє над нашою ялинкою безліч зірок.

— А тут і місце для хороводу є…

Ми тупали довкола ялинки по неглибокому снігу. Було весело, було радісно й легко…

ДЗВОНАР

Холодно.

Перелісок мерзлякувато щулиться — проймає його від верха до кореня. Незатишний перелісок, просвічується мало не наскрізь. І сизі грабочки ніби понижчали, і ліщини свою солідність розгубили.

Сіра тиша заполонила все довкруг. Німі дерева, німі сніги, німе небо.

Та раптом — дзінь-дзінь! Дзінь-дзелінь! Глухо, ледве чутно, ніби здалеку-здалеку.

Вслухаюся: може, здалося? Бо де тому дзвону взятися тут, серед суцільної німоти, де навіть шурхіт власних кроків злякано нишкне, так і не відірвавшись від підошов чобіт?..

Ні, таки дзвонить.

Іду назустріч тому дзвонові. Аж ось і дзвонар! Молодий дубок-нелинь приберіг своє вбрання, не розтрусив. Хай побуріле, хай негодами побите, але не розтрусив. Тепер листя обледеніло, вітер дмухне — дзвонить.

Дзінь-дзінь! Дзінь-дзелінь!..

Старайся, дзвонарю, березень уже не за горами.